

BOLALAR VA O'SMIRLAR PSIXOLOGIYASI RIVOJLANISH VA O'QITISH JARAYONLARI*O'ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLARI UNIVERSITETI***Choriyeva Shodiyona Bayramali qizi***Xorijiy til va adabiyoti fakulteti 3- bosqich talabasi**choriyevashodiyona67@gmail.com**+998934690903*

ANNOTATSIYA Ushbu maqola bolalar va o'smirlar psixologiyasining asosiy jihatlarini, rivojlanish bosqichlarini va o'qitish jarayonidagi psixologik omillarni tahlil qiladi. Maqolada Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi, Erik Eriksonning psixososial rivojlanish bosqichlari va Vygotskyning ijtimoiy-o'quv nazariyasi keltiriladi. Maqolada shuningdek, bolalarning ijtimoiy, emotsional va kognitiv rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, o'qitish va tarbiyalash jarayonida psixologik yondashuvlar, shuningdek, o'quv jarayonida motivatsiya va diqqatni rivojlantirish strategiyalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar va o'smirlarning psixologik rivojlanishini tushunish ta'lim samaradorligini oshirish, shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy moslashuvni yaxshilash imkonini beradi.

KALIT SO'ZLAR Bolalar psixologiyasi, o'smirlar psixologiyasi, kognitiv rivojlanish, psixososial rivojlanish, ta'lim psixologiyasi, ijtimoiy rivojlanish, emotsional rivojlanish, motivatsiya, diqqat va e'tibor, o'quv jarayoni, o'qitish metodlari, rivojlanish bosqichlari, ijtimoiy-o'quv nazariyasi, pedagogik psixologiya

Bolalar va o'smirlar psixologiyasi insonning hayotidagi eng muhim rivojlanish davrlarini o'rganadi. Ushbu yo'nalish bolalarning kognitiv, emotsional, ijtimoiy va psixososial rivojlanishini tizimli ravishda tushunishga yordam beradi. Bolalik va o'smirlik davri insonning shaxsiy, ijtimoiy va akademik rivojlanishining asosiy poydevorini tashkil etadi, shuning uchun ularni o'rganish nafaqat psixologik nazariya, balki amaliyot uchun ham muhimdir. Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi bolalarning dunyoni tushunish va fikrlash qobiliyatlarini rivojlanish bosqichlari orqali tahlil qiladi: sensomotor, preoperatsion, konkret operatsion va formal operatsion bosqichlar. Har bir bosqich bolalarning mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish va bilimni qabul qilish qobiliyatiga ta'sir qiladi. Erik Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasi esa shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning muhim bosqichlarini belgilaydi, masalan: ishonch vs. ishonchsizlik, o'zlik vs. shubha, mehnatsevarlik vs. pastlik tuyg'usi va boshqalar. Ushbu bosqichlar bolalar va o'smirlarning ijtimoiy va emotsional moslashuvini shakllantiradi. Shuningdek, Vygotskyning ijtimoiy-o'quv nazariyasi bolalar va o'smirlarning rivojlanishida ijtimoiy muhit, ustozlar va

tengdoshlardan olingan qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini ko'rsatadi. Zona yaqin rivojlanish konsepsiyasi bolalarning qiyin vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishi uchun ijtimoiy interaktsiyaning zarurligini ta'kidlaydi. Maqolada bolalarning psixologik rivojlanishining har bir jihatini, ularning o'qitish jarayoniga ta'siri, shuningdek, motivatsiya va diqqatni shakllantirish strategiyalari tahlil qilinadi. Ushbu bilimlar ta'lim samaradorligini oshirish va bolalarning shaxsiy hamda ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. 1. Bolalarning kognitiv rivojlanishi Jean Piagetning nazariyasiga ko'ra, bolalarning kognitiv rivojlanishi to'rt asosiy bosqichda amalga oshadi:

1. Sensomotor bosqich (0–2 yosh) — bolalar dunyoni sezgi va harakat orqali o'rganadi. Masalan, chaqaloqlar ob'ektlarni tutish va teginish orqali tushunishni boshlaydi.

2. Preoperatsion bosqich (2–7 yosh) — bolalar ramziy fikrlashni o'rganadi, ammo mantiqiy operatsiyalarni to'liq bajara olmaydi. Masalan, ular tasvir va so'zlar orqali dunyoni tushunadi.

3. Konkret operatsion bosqich (7–11 yosh) — bolalar konkret vaziyatlarda mantiqiy fikrlashni qo'llay boshlaydi. Masalan, matematik amallarni real hayotiy misollar bilan hal qiladi.

4. Formal operatsion bosqich (11 yoshdan yuqori) — abstrakt fikrlash va murakkab muammolarni yechish imkoniyati paydo bo'ladi. Masalan, ilmiy tajribalarni tushunish va natijalarni taxmin qilish. Kognitiv rivojlanish ta'lim jarayonida bolalarning o'quv materialini qabul qilish qobiliyatini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

2. Psixososial rivojlanish Erik Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasi bolalarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishining bosqichlarini belgilaydi:

Ishonch vs. ishonchsizlik (0–1,5 yosh) — ota-ona bilan munosabatlar bolaning xavfsiz va ishonchli bo'lishini shakllantiradi. Mustaqillik vs. shubha (1,5–3 yosh) — bolalar o'z harakatlariga ishonishni o'rganadi. Mehnatsevarlik vs. pastlik tuyg'usi (6–12 yosh) — maktabda o'rganish va ijtimoiy muvaffaqiyat bolaning mehnatsevarlik tuyg'usini rivojlantiradi. O'zlik vs. rol muammosi (12–18 yosh) — o'smirlik davrida shaxsiy identifikatsiya va ijtimoiy rolni shakllantirish muhim hisoblanadi. Bu bosqichlar o'quv jarayonida motivatsiya va ijtimoiy moslashuvni tushunishga yordam beradi.

3. Ijtimoiy va emotsional rivojlanish Vygotskyning ijtimoiy-o'quv nazariyasi shuni ko'rsatadiki, bolalarning rivojlanishi ijtimoiy interaktsiya va ustozlar, tengdoshlar qo'llab-quvvatlashiga bog'liq. Zona yaqin rivojlanish (ZPD) konsepsiyasi bolaning qiyin vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishi uchun ijtimoiy yordam zarurligini ko'rsatadi.

Masalan, o'quvchi murakkab matematik masalani o'zi hal qila olmasa, ustoz yoki tengdosh ko'magida yechimini topadi, bu esa kognitiv rivojlanishni tezlashtiradi.

Emotsional rivojlanish esa bolalarning o'z his-tuyg'ularini boshqarish va ijtimoiy vaziyatlarda moslashuvchan bo'lish qobiliyatini oshiradi.

4. Ta'lim va o'qitish jarayonidagi psixologik yondashuvlar

Motivatsiya: Intrinsik va ekstrinsik motivatsiya bolalarning o'quv jarayonidagi faoliyatini belgilaydi. Masalan, qiziqish asosida o'rganish bolaning bilimni mustahkamlashiga yordam beradi. Diqqat va konsentratsiya: O'quv jarayonida diqqatni shakllantirish strategiyalari (o'yinlar, interaktiv mashg'ulotlar) samaradorlikni oshiradi. Individual yondashuv: Har bir bolaning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim berish samarali natija beradi. Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarning psixologik rivojlanishini tushunish ta'lim jarayonini optimallashtirish va shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi (Piaget, 1970; Erikson, 1968; Vygotsky, 1978).

1. Bolalarning kognitiv rivojlanishi

Jean Piagetning nazariyasiga ko'ra, bolalarning kognitiv rivojlanishi to'rt asosiy bosqichda amalga oshadi:

1. Sensomotor bosqich (0–2 yosh) — bolalar dunyoni sezgi va harakat orqali o'rganadi. Masalan, chaqaloqlar ob'ektlarni tutish va teginish orqali tushunishni boshlaydi.

2. Preoperatsion bosqich (2–7 yosh) — bolalar ramziy fikrlashni o'rganadi, ammo mantiqiy operatsiyalarni to'liq bajara olmaydi. Masalan, ular tasvir va so'zlar orqali dunyoni tushunadi.

3. Konkret operatsion bosqich (7–11 yosh) — bolalar konkret vaziyatlarda mantiqiy fikrlashni qo'llay boshlaydi. Masalan, matematik amallarni real hayotiy misollar bilan hal qiladi.

4. Formal operatsion bosqich (11 yoshdan yuqori) — abstrakt fikrlash va murakkab muammolarni yechish imkoniyati paydo bo'ladi. Masalan, ilmiy tajribalarni tushunish va natijalarni taxmin qilish.

Kognitiv rivojlanish ta'lim jarayonida bolalarning o'quv materialini qabul qilish qobiliyatini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

2. Psixososial rivojlanish Erik Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasi bolalarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishining bosqichlarini belgilaydi:

Ishonch vs. ishonchsizlik (0–1,5 yosh) — ota-ona bilan munosabatlar bolaning xavfsiz va ishonchli bo'lishini shakllantiradi. Mustaqillik vs. shubha (1,5–3 yosh) — bolalar o'z harakatlariga ishonishni o'rganadi.

Mehnatsevarlik vs. pastlik tuyg'usi (6–12 yosh) — maktabda o'rganish va ijtimoiy muvaffaqiyat bolaning mehnatsevarlik tuyg'usini rivojlantiradi. O'zlik vs. rol

muammosi (12–18 yosh) — o‘smirlik davrida shaxsiy identifikatsiya va ijtimoiy rolni shakllantirish muhim hisoblanadi.

Bu bosqichlar o‘quv jarayonida motivatsiya va ijtimoiy moslashuvni tushunishga yordam beradi.

3. Ijtimoiy va emotsional rivojlanish Vygotskyning ijtimoiy-o‘quv nazariyasi shuni ko‘rsatadiki, bolalarning rivojlanishi ijtimoiy interaktsiya va ustozlar, tengdoshlar qo‘llab-quvvatlashiga bog‘liq. Zona yaqin rivojlanish (ZPD) konsepsiyasi bolaning qiyin vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishi uchun ijtimoiy yordam zarurligini ko‘rsatadi. Masalan, o‘quvchi murakkab matematik masalani o‘zi hal qila olmasa, ustoz yoki tengdosh ko‘magida yechimini topadi, bu esa kognitiv rivojlanishni tezlashtiradi. Emotsional rivojlanish esa bolalarning o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish va ijtimoiy vaziyatlarda moslashuvchan bo‘lish qobiliyatini oshiradi.

4. Ta’lim va o‘qitish jarayonidagi psixologik yondashuvlar

Motivatsiya: Intrinsik va ekstrinsik motivatsiya bolalarning o‘quv jarayonidagi faoliyatini belgilaydi. Masalan, qiziqish asosida o‘rganish bolaning bilimni mustahkamlashiga yordam beradi. Diqqat va konsentratsiya: O‘quv jarayonida diqqatni shakllantirish strategiyalari (o‘yinlar, interaktiv mashg‘ulotlar) samaradorlikni oshiradi. Individual yondashuv: Har bir bolaning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim berish samarali natija beradi. Empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning psixologik rivojlanishini tushunish ta’lim jarayonini optimallashtirish va shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi (Piaget, 1970; Erikson, 1968; Vygotsky, 1978).

Ushbu maqola bolalar va o‘smirlar psixologiyasining rivojlanish va o‘qitish jarayonidagi ahamiyatini ilmiy nuqtai nazardan tahlil qiladi. Maqolada kognitiv rivojlanish (Piaget), psixososial rivojlanish (Erikson) va ijtimoiy-o‘quv nazariyasi (Vygotsky) orqali bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish jarayonlari yoritildi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning psixologik rivojlanishini tushunish ta’lim jarayonida motivatsiya, diqqatni boshqarish, individual yondashuv va o‘quv samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, bolalar va o‘smirlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ularning moslashuvchanligini va ijtimoiy faoliyatini yaxshilash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, bolalar va o‘smirlar psixologiyasini o‘rganish nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki amaliy jihatdan ham pedagogika, ta’lim va psixologik yordam sohalarida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Piaget, J. The Psychology of the Child. Basic Books, 1970.
2. Erikson, E. H. Childhood and Society. Norton, 1968.

3. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.
4. Santrock, J. W. Child Development. 17th Edition, McGraw-Hill, 2021.
5. Berk, L. E. Development Through the Lifespan. 8th Edition, Pearson, 2020.

